

ҚР ҒЖБМ
ҒЖБССҚК
ҰСЫНАДЫ

ISSN (PRINT) 2959-5754
ISSN (ONLINE) 2959-5762

АБАЙ АТЫНДАҒЫ
ҚАЗҰПУ ХАБАРШЫСЫ

ПЕДАГОГИКАЛЫҚ ҒЫЛЫМДАР

СЕРИЯСЫ

ПЕДАГОГИЧЕСКИЕ
НАУКИ
ВЕСТНИК КАЗНПУ ИМЕНИ АБАЯ

PEDAGOGICAL
SCIENCES
BULLETIN OF ABAI KAZNPU

Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университеті
Казахский национальный педагогический университет имени Абая
Abai Kazakh National Pedagogical University

ХАБАРШЫ

«Педагогика ғылымдары» сериясы
Серия «Педагогические науки»
Series «Pedagogical sciences»
№3(83)

Алматы, 2024

Абай атындағы
Қазақ ұлттық педагогикалық
университеті

ХАБАРШЫ

«Педагогика ғылымдары» сериясы,
№3(83), 2024 ж.

Шығару жиілігі – жылына 4 нөмір.
2001 ж. бастап шығады

Бас редактор
п.ғ.д., профессор –
Қ.Қ. Жампеисова

Ғылыми редактор –
п.ғ.к., профессор
Ш.Ж. Колумбаева

Жауапты хатшы – п.ғ.к. доцент
Б.А. Княсова

Техникалық хатшы –
А.С. Косшыгулова

Редакция алқасы:

Н.Н. Хан – п.ғ.д., профессор
Абай атындағы ҚазҰПУ

С.А. Ұзақбаева – п.ғ.д., профессор

Абылайхан атындағы ҚазХҚӘТУ

А.Е. Жумабаева – п.ғ.д., профессор

Абай атындағы ҚазҰПУ

З.А. Мовкебаева – п.ғ.д., профессор

Абай атындағы ҚазҰПУ

Г.С. Саудабаева – п.ғ.д.,

қауымд. профессор

Абай атындағы ҚазҰПУ

А.Е. Берикханова – п.ғ.к., профессор

Абай атындағы ҚазҰПУ

Б.Е. Букабаева – ф.ғ.к., доцент

Қ.Сәтбаев атындағы ҚазҰТУ

Ю.Б. Дроботенко – п.ғ.д., доцент

Ресей, Омск

В.П. Тарантей – п.ғ.д., профессор

Беларусь, Гродно

И.Колева – доктор, профессор, «Әулие

Климент Охридски» София

университет, Болгария София

Турхан Четин – Phd докторы, доцент

Гази университет, Түркия, Анкара

© Абай атындағы Қазақ ұлттық
педагогикалық университеті, 2024

Қазақстан Республикасының
мәдениет және ақпарат министрлігінде
2009 жылы мамырдың 8-де тіркелген
№10104-Ж

Басуға 25.09.2024 қол қойылды.

Көлемі 52.00 е.б.т.

Пішімі 60x84 1/8. Тапсырыс 214 .

050010, Алматы қаласы,
Достық даңғылы, 13
Абай атындағы ҚазҰПУ

Абай атындағы Қазақ ұлттық
педагогикалық университеті «Ұлағат»
баспасының баспаханасында басылды

М А З М Ұ Н Ы С О Д Е Р Ж А Н И Е C O N T E N T

ПЕДАГОГИКА ҒЫЛЫМЫНЫҢ ТАРИХЫ ЖӘНЕ ЗАМАНАУИ БІЛІМ БЕРУ МЕН ҰЛТТЫҚ ТӘРБИЕНІҢ ӘДІСНАМАЛЫҚ МӘСЕЛЕЛЕРІ

ИСТОРИЯ И СОВРЕМЕННАЯ МЕТОДОЛОГИЯ ПЕДАГОГИЧЕСКОЙ НАУКИ, ОБРАЗОВАНИЯ И НАЦИОНАЛЬНОГО ВОСПИТАНИЯ

Sarsenbayeva A., Mukhamejanova D., Kuchumova G., Zhaksybay M. Research-oriented teacher education in Kazakhstan: policy documents and literature analysis.....	5
Альситова А.Б., Жазыкова М.К., Вахидова Л.В. Креативті білім беру ортасы: құрамдас бөлімдері мен сипаттамалары.....	15
Сабырханова Л.Ш., Жайдакбаева Л.К. Мета-анализ выполненных диссертаций с помощью программы Scratch в Турции.....	25
Байяр А., Кереева О.Ж., Егенисова А.К. Проблемы профессиональной адаптации начинающих педагогов общеобразовательных школ в Казахстане.....	37
Абсатова М.А., Нурланов Ш.Н., Управленческие компетенции современного директора школы.....	48
Канаева Л.С., Нарожная В.Д. Дилдабекова А.К. Этнокультурные особенности невербального общения в русском и английском языковых контекстах: образовательные подходы....	61
Uzakbaeva S., Itemirova A., Karmenbaeva Zh., Bisenbaeva Zh. Peculiarities of communicative leadership competence.....	71
Туктасинова А.А., Бакирова К.Ш. Учебно-методические пособия и CLIL: анализ пособий согласно критериям.....	81
Daurenbek S., Ivatov S., Abuov Zh. Main stages of the language test development process and validation analysis methods: the case of Gazi Tömer.....	92
Сыздықбаева А., Саржанова Г., Книсарина М. Факторы личностного развития и психологического благополучия в среднем образовании: концептуальный анализ и кластеризация..	102
Primkulova D., Zhusupova Zh., Yerzhanova G. Pedagogical support of parents in remote time: strategies and methods.....	110

ЖОҒАРЫ ЖӘНЕ ЖОҒАРЫ ОҚУ ОРНЫНАН КЕЙІНГІ БІЛІМ: МӘСЕЛЕЛЕР, ЖАҢАШЫЛДЫҚ, ДАМУ БОЛАШАҒЫ

ВУЗОВСКОЕ И ПОСЛЕВУЗОВСКОЕ ОБРАЗОВАНИЕ: ПРОБЛЕМЫ, ИННОВАЦИИ И ПЕРСПЕКТИВЫ

Берикханова А.Е., Сапарғалиева Б.О., Сарсенбаева Л.О., Ибраимова Ж.К. Action Research теориясы мен үздік тәжірибелерінің диссеминациясы ЖОО оқытушыларының зерттеу белсенділігін арттырудың негізі ретінде.....	123
Sailaubay A., Myrzakhmetova N., Tunçel Mehmet Integration of education and scientific research in an educational institution.....	136
Yermakhanov B., Daniyarov T., Sabdenbekov E. The role of a healthy lifestyle in modern national education	146

Казахский национальный педагогический университет имени Абая	Шавалиева З.Ш., Сатынская А.К., Утилова А.М., Шакенова Т.Ж. Педагогикалық қызметті жүзеге асыруға тұрақты мотивация болашақ педагогтардың кәсіби икемділігінің құрамдас бөлігі ретінде.....	156
ВЕСТНИК	Бузаубакова К.Д. , Беделбаева А.Е. Болашақ педагогтердің цифрлы құзыреттіліктерін қалыптастыру қажеттілігі.....	169
Серия «Педагогические науки», №3(83), 2024 г.	Хабиева Д.Г., Жумабаева А.Е. Білім беру ресурстары арқылы болашақ педагогтерді кәсіби іс-әрекетке даярлау мүмкіндіктері.....	177
Периодичность – 4 номера в год. Выходит с 2001 года.	Ыбыраимжанов К.Т., Фейзулдаева С.А., Бакеева Ф.С. Болашақ бастауыш сынып мұғалімдерінің зерттеушілік құзыреттіліктері арқылы шығармашылық қабілеттерін дамытудың құрылымдық-мазмұндық ерекшеліктері.....	188
Главный редактор: д.п.н., проф. Жампеисова К.К.	Ospanbekova M., Ryskulbekova A., Iskakova I., Kara A. Training of future specialists for the use of stem laboratories in primary education.....	210
Научный редактор: к.п.н., профессор Колумбаева Ш.Ж.	Мовкебаева З.А., Дүзелбаева А.Б., Хамитова Д.С. Болашақ арнайы педагогтердің инклюзивті жағдайда жұмыс істеуге дайындығын бағалау.....	222
Ответственный секретарь: к.п.н.,доцент Киясова Б.А.	Zhankushkov B., Onlanbekkyzy G., Serzhankyzy Zh. Electronic resources as a means of forming the digital competence of future primary school teachers.....	230
Технический секретарь: Косшыгулова А.С.	Sovetkanova D., Assilbayeva R., Dzumagaliev A. Upgrade of professional skills of university teachers based on micro-qualification.....	236
Редакционная коллегия: Хан Н.Н. – д.п.н., профессор КазНПУ имени Абая	Arkhipova N., Abeltayeva Zh. Possibilities of problem-based learning in the practice of higher music education.....	246
Узақбаева С.А. – д.п.н., профессор КазУМОиМЯ имени Абылай хана	Әлжанов Ғ.М. Көркем білім беру мамандығы студенттерінің рухани дүниетанымын этнодизайн негізінде қалыптастыру моделі.....	254
Жумабаева А.Е. – д.п.н., профессор КазНПУ имени Абая		
Мовкебаева З.А. – д.п.н., профессор КазНПУ имени Абая		
Саудабаева Ғ.С. – д.п.н., асс.профессор КазНПУ имени Абая		
Берикханова А.Е. – к.п.н., профессор КазНПУ имени Абая		
Букабаева Б.Е. – к.ф.н., доцент КазНТУ имени К. Сатпаева		
Дроботенко Ю.Б. – д.п.н., доцент (Россия, Омск)		
Тарантей В.П. – д.п.н., профессор (Беларусь, Гродно)		
Колева И. – доктор, профессор (Болгария, София)		
Турхан Четин – PhD доктор, доцент (Анкара, Турция)		
© Казахский национальный педагогический университет имени Абая, 2024		
Зарегистрировано в Министерстве культуры и информации Республики Казахстан 8 мая 2009 г. №10104-Ж		
Подписано в печать 25.09.2024 Формат 60х84 1/8. Объем 52.00 уч.-изд.л. Заказ 214.		
050010, г. Алматы, пр. Достык, 13. КазНПУ им. Абая		
Издательство «Ұлағат» Казахского национального педагогического университета им. Абая		
	ОРТА ЖӘНЕ ОРТА БІЛІМНЕН КЕЙІНГІ БІЛІМ БЕРУ: ОҚЫТУ МЕН ТӘРБИЕЛЕУДІҢ ӨЗЕКТІ МӘСЕЛЕЛЕРІ	
	СРЕДНЕЕ И ПОСЛЕСРЕДНЕЕ ОБРАЗОВАНИЕ: АКТУАЛЬНЫЕ ВОПРОСЫ ОБУЧЕНИЯ И ВОСПИТАНИЯ	
	Төлеген Ә.А., Жанбеков Х.Н., Балахметова Ғ.К. Мектеп географиясын оқытудағы экологиялық білім берудің әлемдік тәжірибесін салыстырмалы талдау.....	268
	Atasoy E., Avgusthanova G., Zhensikbayeva N., Aitkozhiba S., Maulenova N. Formation of scientific research and project activities among students of grades 6 in geography lessons	281
	Mussina A., Baitasheva G., Gorbulicheva E., Kongyrova Zh. Elective course as a means of assessing the motivation of the 9 th grade students to study the environment	293
	Асылбекова М.П., Утемисова Ғ.У. Алимбекова А.А. Взаимосвязь между стратегиями противодействия кибербуллингу и уровнем незащищенности у подростков.....	302
	Klychniyazova G. Pedagogical strategies for enhancing pronunciation and cultural identity through text-based approaches.....	315
	Попандопуло А.С., Тулекова Ғ.М., Антикеева С.К. Дене шынықтыру сабақтарында мектеп оқушыларының метакогнитивтік қабілеттерінің дамуын зерттеу.....	324
	Zavalko N., Radchenko N., Sakharieva S., Yespolova G. Development of relationships of students' social roles and educational tasks for their development.....	335

Abai Kazakh National Pedagogical
University

BULLETIN
Of Pedagogical sciences
№3(83), 2024 y.

Periodicity: Four issues per year
Since 2001

EDITOR-IN-CHIEF:

Doctor of pedagogical sciences, professor –
K.K. Zhampeisova

Scientific editor:

Candidate of pedagogical sciences, professor –
Sh.Zh. Kolumbayeva

Executive Secretary:

Candidate of pedagogical sciences
Kiyassova B.A.

Technical Secretary: Koshygulova A.S.

Editorial team:

Doctor of pedagogical sciences, professor –
Han N.N. Abai Kazakh National Pedagogical
University,

Doctor of pedagogical sciences, professor –
Uzakbayeva S.A.

Kazakh Ablai khan University of International,

Relations and World Languages,

Doctor of pedagogical sciences, professor –
Zumabayeva A.

Abai Kazakh National Pedagogical University,

Doctor of pedagogical sciences, professor –
Movkebayeva Z.

Abai Kazakh National Pedagogical University,

Doctor of pedagogical sciences, Associate
professor – Saudabayeva G.S.

Abai Kazakh National Pedagogical University,

Candidate of pedagogical sciences, professor –
Berikhanova A.E.

Abai Kazakh National Pedagogical University,

Candidate of philological sciences, docent –

Bukabayeva B.E. K.I. Satbayev KazNRTU,

Doctor of pedagogical sciences, professor –
Drobotenko Y.B. Russia,

Candidate psychology, of pedagogical sciences –

Колева И. Bulgaria,

Doctor of pedagogical sciences, professor –
Tarantey V.P. Belarus,

Doctor, professor –

Doctor PhD – Turhan Çetin Turkey

© Kazakh national pedagogical university
after Abai, 2024

The journal is registered by the
Ministry of Culture and Information RK
8 May 2009. N10107 – Ж

Signed to print 25.09.2024 Format 60x84 1/8.
Volume 52.00 – ubl.literature.
Order 214.

050010, Almaty, Dostyk ave., 13.
KazNPU after Abai

Publishing house «Ulagat»
Abai Kazakh National Pedagogical University

МЕКТЕПKE ДЕЙІНГІ, БАСТАУЫШ БІЛІМ БЕРУ, АРНАЙЫ ЖӘНЕ ҚОСЫМША БІЛІМ БЕРУ МӘСЕЛЕЛЕРІ

ПРОБЛЕМЫ ДОШКОЛЬНОГО И НАЧАЛЬНОГО, СПЕЦИАЛЬНОГО И ДОПОЛНИТЕЛЬНОГО ОБРАЗОВАНИЯ

Мусабалинова А.А., Полат Ф., Жолдасова К.К. Профиль инклюзивного класса: культурная валидация оценочного инструмента и его применимость в контексте дошкольного образования в Казахстане.....	348
Дуйсенова М.М., Айнабекова Т.А., Абрамова Г.И., Мышбаева Г.М. Цифрлық білім беруде бастауыш сынып оқушыларына геймификация әдісі арқылы ағылшын тілін меңгерту.....	364
Сейсова А. Б. , Хамзина Ш.Ш. , Муканова Р. Ж. Применение проблемного подхода при формировании функциональной грамотности в специализированных школах.....	381
Балгимбеков Ш.А., Күшназарова К.Е., Қадырбеков Р.Б., Әмитова Ж.Т. Есту қабілетінің бұзылыстары бар балалардың бейімдік дене шынықтыруын педагогикалық-ұйымдастыру ерекшеліктері.....	390
Біздің авторлар.....	402
Наши авторы.....	407
Our autors.....	412

Абай атындағы ҚазҰПУ-дың Хабаршы журналының «Педагогика ғылымдары» сериясы Ғылыми еңбектің негізгі нәтижелерін жариялау үшін Қазақстан Республикасының Білім және ғылым министрлігі Білім және ғылым саласында сапаны қамтамасыз ету комитеті ұсынатын ғылыми басылымдар тізбесіне енгізілді (2021 жылғы 28 қаңтардағы №52 бұйрығына 1-қосымша №568 бұйрығы).

Вестник КазНПУ им. Абая, серия «Педагогические науки» внесен в перечень изданий для публикации основных результатов научной деятельности по педагогическим наукам рекомендуемых Комитетом по обеспечению качества в сфере образования и науки Министерства образования и науки Республики Казахстан (дополнение к приказу №52 от 28 января 2021 г. №568)

is highlighted from countless studies examining different teaching techniques for effective communication aided by an appropriately pronounced accent. The evidence promotes the idea that utilizing a text-based method can foster better memorization of meanings, word recognition ability, and improvement in both language and reading skills among learners. Nonetheless, there are some drawbacks evident in previous studies such as inadequate sample sizes or lack of controlled experimental conditions, which demand further investigation for yielding comprehensive findings with wider applicability. Furthermore, research reveals favorable outcomes concerning this approach's effectiveness while teaching certain aspects of language like English diphthongs. Introducing drilling exercises enhances pronunciation practice leading to increased competence levels overall. Given these research findings, educators should prepare class material based on a text approach to facilitate enhanced fluency among students while conversing in Kazakh language. The inclusion of interactive cultural elements within class readings builds up foundational groundwork for phonetic expertise resulting in encouraging student outcomes. However, it is crucial to address acknowledged limitations in existing studies before shaping new pedagogical practices.

References:

1. Tingting Q., English L.I. V. *A Comparison Between the Text-based Approach and the Dictionary-based Approach of Vocabulary Learning in a Chinese University* // Kristianstad: Kristianstad University. 2011.
2. Arimbawa I.N. *Text-based approach to EFL teaching and learning in Indonesia* // Prasi: Jurnal Bahasa, Seni, dan Pengajarannya. 2012. Vol. 7, № 13.
3. Mwanza D.S. *A critical reflection on eclecticism in the teaching of english grammar at selected zambian secondary schools*. University of the Western Cape, 2016.
4. Rustipa K. et al. *Text-based approach to teach English diphthongs* // EduLite: Journal of English Education, Literature and Culture. Universitas Islam Sultan Agung, 2022. Vol. 7, № 1. P. 111–124.
5. Derwing T.M., Munro M.J. *Pronunciation fundamentals: Evidence-based perspectives for L2 teaching and research*. John Benjamins Publishing Company, 2015. Vol. 42.
6. Foote J.A. et al. *Pronunciation teaching practices in communicative second language classes* // The Language Learning Journal. Taylor & Francis, 2016. Vol. 44, № 2. P. 181–196.
7. Gilakjani A.P. *Goals of English pronunciation instruction* // International journal of language teaching and research. Citeseer, 2012. Vol. 1, № 1. P. 4.
8. Shodiqin I., Apriliaswati R., Bunau E. *IMPROVING STUDENTS' PRONUNCIATION BY LISTENING TO THE AUDIO VISUAL AND ITS TRANSCRIPTION OF THE NARRATIVE TEXT* // Jurnal Pendidikan dan Pembelajaran Khatulistiwa (JPPK). 2015. Vol. 4, № 3.
9. Grossen B., Muthukrishna N., Naidoo J.T. *A comparison of the effects of text-based instruction versus standards-based instruction in the early years* // South African Journal of Childhood Education. AOSIS, 2016. Vol. 6, № 2. P. 1–12.
10. Halliday M.A.K. *Language as social semiotic*. Edward Arnold London, 1978.
11. Ismagulova R.S., Ozhikenova A.K., Zhumabayeva A.E. *Development of Communicative Skills among Kazakhstan Primary School Students*. // International Journal of Education and Practice. ERIC, 2022. Vol. 10, № 2. P. 84–95.
12. Yesnazar A. *Determination of Primary School Children's Speech Skills in Interdisciplinary Communication in Learning Environments*. // World Journal on Educational Technology: Current Issues. ERIC, 2020. Vol. 12, № 4. P. 373–388.
13. Cirtautas I. *Kazakh: Language Competencies for Peace Corps Volunteers in Kazakhstan*. ERIC, 1992.

А.С.Попандопуло,^{1*} Г.М.Тулекова,¹ С.К.Антикеева¹
¹ «Торайгыров университет» КЕАҚ, Павлодар қ., Қазақстан

ДЕНЕ ШЫНЫҚТЫРУ САБАҚТАРЫНДА МЕКТЕП ОҚУШЫЛАРЫНЫҢ МЕТАКОГНИТИВТІК ҚАБІЛЕТТЕРІНІҢ ДАМУЫН ЗЕРТТЕУ

Аңдатпа

Бұл зерттеуде білім алушылар дене шынықтыру сабақтары кезінде қолданатын метакогнитивті стратегиялар, сондай-ақ олардың әлеуетті әсері мен салдарлары талданды. Бұдан басқа, дене шынықтырумен айналысу арқылы мектеп оқушыларының метакогнитивтік қабілеттерін дамыту мүмкіндігі туралы мәселе қаралды. Эксперименттік зерттеу төрт кезеңнен тұрады: мектептердегі дене тәрбиесі жөніндегі әдебиетке шолу жасау, метакогнитивтік қабілеттерді бағалау үшін рәсімдер әзірлеу және пилоттық зерттеу жүргізу. Төртінші кезеңде деректерді жинаудың негізгі құралы мектеп педагогтарын, сыныптар мен сабақтарды қоса алғанда, зерттеуге қатысушылармен жүргізілген жартылай құрылымдалған сұхбаттармен толықтырылған арнайы әзірленген сауалнама болды. Зерттеудің алдын ала кезеңі барысында алынған деректер негізінде он үш жастан он бес жасқа дейінгі білім алушылар тиімді метакогнитивтік қабілеттерді дамытуда қиындықтарға ұшырайды деген қорытынды жасауға болады.

Түйін сөздер: метатану, метакогнитивтік қабілеттер, метакогниция, дене тәрбиесі, метакогнитивтік стильдер, метакогнитивтік стратегиялар, білім алушылар.

Попандопуло А.С.^{1*}, Тулекова Г.М.¹, Антикеева С.К.¹
¹ НАО «Торайгыров университет», г.Павлодар, Казахстан

ИССЛЕДОВАНИЕ РАЗВИТИЯ МЕТАКОГНИТИВНЫХ СПОСОБНОСТЕЙ ОБУЧАЮЩИХСЯ ШКОЛ НА УРОКАХ ФИЗИЧЕСКОЙ КУЛЬТУРЫ

Аннотация

В данном исследовании проанализированы метакогнитивные стратегии, которые обучающиеся применяют во время занятий физической культурой, а также их потенциальное влияние и последствия. Кроме того, был рассмотрен вопрос о возможности развития метакогнитивных способностей обучающихся школ через занятия физической культурой. Экспериментальное исследование включало четыре этапа, включающих в себя: обзор литературы по физическому воспитанию в школах, разработку процедур для оценки метакогнитивных способностей и проведение пилотного исследования. Основным инструментом сбора данных на четвертом этапе был специально разработанный опросник, дополненный полуструктурированными интервью, проведенными с участниками исследования, включая школьных педагогов, классы и уроки. На основе данных, полученных в ходе предварительного этапа исследования, можно сделать вывод, что обучающиеся в возрасте от тринадцати до пятнадцати лет испытывают трудности в развитии эффективных метакогнитивных способностей. Также отмечается, что им не хватает даже базового понимания целей учебных заданий, что затрудняет их обучение.

Ключевые слова: метапознание, метакогнитивные способности, метакогниция, физическое воспитание, метакогнитивные стили, метакогнитивные стратегии, обучающиеся.

Popandopulo A.,^{1*} Tulekova G.,¹ Antikeyeva S.¹
¹ «Toraighyrov University», Pavlodar, Kazakhstan

STUDY OF THE DEVELOPMENT OF METACOGNITIVE ABILITIES OF SCHOOL STUDENTS IN PHYSICAL EDUCATION LESSONS

Abstract

This research delved into the metacognitive skills employed by students during physical education classes, as well as the potential impacts on their metacognitive abilities and subsequent outcomes. Furthermore, it explored the possibility of cultivating students' metacognitive skills through physical education classes.

The pilot study encompassed four stages, comprising a review of literature on physical education pedagogy, formulation of metacognitive assessment methodologies, and a preliminary investigation. The main instrument for

collecting data in the fourth stage was a custom-designed questionnaire, supplemented by semi-structured interviews that delved into various aspects of the school environment, educators, classes, and sessions relevant to the research.

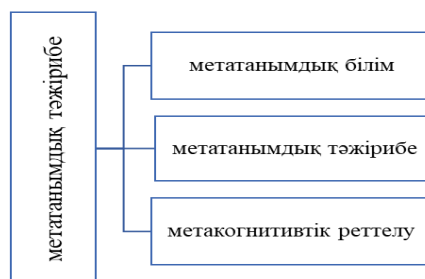
Upon analyzing the data collected during the initial study, conducted prior to any interventions, it became apparent that students aged thirteen to fifteen faced difficulties in cultivating effective metacognitive skills. Furthermore, it was evident that they lacked essential prerequisites for successful learning, such as understanding the objectives of assigned tasks.

Keywords: metacognitive abilities, metacognition, physical education, metacognitive styles, metacognitive strategies, learners.

Кіріспе. Әдебиеттерде «метатану» терминінің анықтамасына қатысты екіұштылық бар. Метатаным, метакогнитивтік білім, стратегия және тәжірибе сияқты терминдер жиі бір-бірінің орнына қолданылады. Метатану метатанымдық процестерге қатысты барлық аспектілерді қамтитын кеңірек және абстрактілі ұғымды білдіреді. Дегенмен, метакогнитивтік білім, стратегиялар және тәжірибе нақты және ерекше ұғымдар болып табылады. Олардың арасындағы қарым-қатынасты мойындағанымен, әдебиет бұл байланыстар мен өзара әрекетті нақты анықтауда жиі қиындықтарға тап болады. Сондықтан біз метатанымдық қабілеттің негізгі тұжырымдамасын жасап, оның негізінде концептуалды негіз құрдық. Бұл жүйе студенттердің метатанымдық білімдері, метатанымдық стратегиялары мен қабілеттері арасындағы, білім, стратегиялар мен тәжірибе арасындағы байланыстар мен өзара әрекеттесуді нақтылауға көмектеседі. Сонымен қатар, метатанымдық қабілеттердің концептуалды негізі оқушылардың оқу процесіне қатысатын ұғымдар арасындағы байланыстар мен өзара әрекеттесуді нақтылайды.

Метатану дегеніміз адамның өзінің танымдық әрекетін түсінуі мен бақылауы, яғни өзінің танымдық процестері туралы білімі және тапсырмаларды орындау барысында оларды реттей алуы [3]. Бұл анықтама екі негізгі аспектіні көрсетеді: когнитивтік жүйе және оның мазмұны туралы білім, сонымен қатар осы жүйені тиімді басқару [4]. Олар метатанудың екі негізгі компонентінде – метатанымдық білім мен метакогнитивтік стратегияларда көрініс табады. Метатанымдық білімнің жеткілікті деңгейіне ие және тиімді метатанымдық стратегияларды қолданатын оқушылар бұл ақпаратты оқу мәселелерін сәтті шешу үшін қолдана алады. Бұл тапсырмаларды орындау кезінде олардың метатанымдық қабілеттері тиімді деп айтылады. Оқушылардың метатанымдық білімдері мен метатанымдық стратегиялары бір-бірімен тығыз байланыста болады және саналы немесе бейсаналық болуы мүмкін.

Егер бұл метатанымдық білім мен метакогнитивтік стратегиялар оны әдейі қарастыру нәтижесінде немесе қоршаған ортадағы триггерлік оқиға нәтижесінде саналы болса, онда оқушылар когнитивтік және аффективті сипатта болуы мүмкін метатанымдық тәжірибені бастан кешіреді деп айтылады. Айта кету керек, метатанымдық білім мен стратегияның үйлесімі саналы болса да, оны тиімді пайдалану маңызды. Бұл ретте біз метатанымдық қабілеттердің тұжырымдамалық схемасымен жұмыс істейміз (1-сурет).

1-сурет – Метакогнитивтік қабілеттердің тұжырымдамалық схемасы

Метатанымдық білім – метатанымдық процестердің жүруіне елеулі әсер ететін факторлар туралы білімдер мен сенімдердің жиынтығы. Дж.Х.Флавелл үш негізгі категорияны

анықтады: «тапсырма», «тұлға» және «стратегия», Х.М.Уэллман сонымен қатар «өзара әрекеттесу» деп аталатын басқа категорияны қосты [5].

Мұндай білімнің маңыздылығын «сыныпта табысты оқуға қажетті жалпы метатанымдық білім мектеп оқушыларының табысымен айтарлықтай байланысты» [6] фактісімен расталады. Төрт категорияның әрқайсысын – тапсырма, тұлға, стратегия және өзара әрекеттесу – толығырақ қарастырайық.

Метатанымдық білім – метатанымдық процестердің жүруіне елеулі әсер ететін факторлар туралы білімдер мен сенімдердің жиынтығы. Дж.Х.Флавелл үш негізгі категорияны анықтады: «тапсырма», «тұлға» және «стратегия», Х.М. Уэллман сонымен қатар «өзара әрекеттесу» деп аталатын басқа категорияны қосты [5].

Мұндай білімнің маңыздылығын «сыныпта табысты оқуға қажетті жалпы метатанымдық білім мектеп оқушыларының табысымен айтарлықтай байланысты» [6] фактісімен расталады. Төрт категорияның әрқайсысын – тапсырма, тұлға, стратегия және өзара әрекеттесу – толығырақ қарастырайық.

Метатанымдық стратегиялар. Жоғарыда айтылғандай, оқушылардың когнитивтік стратегиялар туралы метатанымдық білімдері болуы маңызды, оның ішінде стратегияның не екенін, оны қалай қолдану керектігін, қайда, қашан және неліктен түсіну керек. Дегенмен, когнитивтік стратегиялар когнитивті прогреске жетуді мақсат етсе, метакогнитивтік стратегиялар осы прогресті бақылауға, бағалауға және реттеуге бағытталған. Бұл метакогнитивтік стратегиялар саналы немесе бейсаналық болуы мүмкін. Орта мектеп оқушыларының оқу барысында метакогнитивтік стратегияларды қалай қолданатыны туралы аз білсек те [7], олар нақтырақ білім мен стратегияларды бағыттайтын және реттейтін атқарушы бақылауды қалыптастыруға ықпал етеді деп болжауға болады. С. Вайнштейн, және Р.Майер метакогнитивтік стратегияларды пайдалану жаңа материалды бұрынғы біліммен және жеке тәжірибемен тиімдірек біріктіруді жеңілдетеді деп ұсынды [8].

Метакогнитивтік стратегияларды құрайтын компоненттерге қатысты келісім бар сияқты. Біріншіден, оқушылар өздерінің жеке танымдық әрекеттерін білуі керек. Хабардарлық анық және жасырын ақпаратты тану қабілетін қамтиды [9], бұл хабардарлыққа әсер ететін әртүрлі міндеттер, тұлға және стратегиялық айнымалылар туралы метакогнитивтік білімнің дамуына әкеледі [10].

Сондықтан, метатанымдық білім мен метакогнитивтік стратегиялар бір-бірімен тығыз байланысты (1-сурет). Джон Х.Флавелл зейінді әртүрлі әдістер арқылы дамытуға болады, мысалы, алдын ала жоспарлау, мысалы, мәтінді оқымас бұрын онымен тез танысу оқушыға тапсырманы түсінуге көмектеседі, сондықтан оқуға сәйкес қалай қарау керектігін түсінуге көмектеседі. мақсат міндеттерімен [11].

Метакогнитивті тәжірибе. John H.Flavell (1979) метакогнитивті тәжірибе зияткерлік қызметпен байланысты кез келген саналы когнитивтік немесе эмоциялық жағдайларды білдіреді деп мәлімдеді. Осылайша, метакогнитивтілік саласындағы білім алушылардың тәжірибесі өз метакогнитивтік білімдері мен стратегияларын мақсатты түрде іздеу нәтижесінде де, сондай-ақ нақты оқу тапсырмасын орындау процесінде автоматты түрде де туындауы мүмкін. Алайда, метакогнитивті тәжірибе әрдайым түсінікті бола бермейтінін атап өткен жөн, өйткені оқушылар үнемі оқу процесіне баса назар аудармайды, әйтпесе олар жай ғана оқи алмас еді, себебі олар процестің өзі туралы пікірлермен тым айналысатын еді. Метакогнитивті тәжірибе тұжырымдамасын жақсы түсіну үшін жалпы перспективаны қарастырып, одан кейін оның табиғаты мен көріністерін талқылаймыз.

Метатанымдық қабілеттердің пайдасы. Метатанымдық қабілеттерді дамытудың артықшылықтары кең және әртүрлі. Контекстті түсінудің жақсаруы, білімді беру қабілетінің артуы және мотивацияның жоғарылауы метатанымдық қабілеттерді дамыту арқылы қол жеткізуге болатын негізгі әлеуетті нәтижелердің кейбірі ғана. Осы аспектілердің әрқайсысы толығырақ қарастырылады. Сондай-ақ дене шынықтыру контекстінде метатанымдық қабілеттерді дамытудың пайдасы туралы жалпы баға беріледі.

Мәтінмәнді бағалау. Дене шынықтыру сабағында туындауы мүмкін әртүрлі оқу жағдайларына адамның бейімделуі үшін метатанымдық қабілеттердің шешуші маңызы бар. Контексттің метатанымдық қабілеттерге әсеріне назар аударудың маңыздылығы арта түскенімен, метатанымдық қабілеттерді дамыту арқылы адамдар оқу жағдайларына бейімделу немесе тиімді қалыптастыру қабілетіне ие болады, бұл мұндай қабілеттерге ие емес адамдарға қарағанда тиімдірек болуы мүмкін [12].

Адамдарда метатанымдық қабілеттерге тән өзін-өзі реттеу және бақылау дамиды, бұл оларға қоршаған ортаның жасырын әсерін тануға көмектеседі. Мысалы, дене шынықтыру сабағында оқушы сыныптың көпшілігі қозғалысты орындауға тырысқанда, оны жай ғана түсініктеме тыңдаудан гөрі жақсы түсінетінін байқауы мүмкін. Нәтижесінде олардың жаттығуға деген ынтасы артады. Сондықтан оқушы осы динамиканың артықшылығын пайдалану үшін мұғалім ұсынған қозғалыстармен тәжірибе жасауға дайын құрдастар тобының жанында отыруды таңдай алады. Метакогнитивті қабілеттер дене шынықтыру контекстінде әлі зерттелмеген, бірақ мұндай қабілеттердің дамуы басқа академиялық салаларда оқу тиімділігіне пайдалы әсер етуі мүмкін сияқты. Метатанымдық қабілеттері дамыған студенттер материалды тез қабылдап, тереңірек түсініп, жадында ұзақ сақтай алады. Метатанымдық қабілеттер адамның өзінің оқу үдерісіне бақылауы мен жауапкершілігін арттыруға ықпал етеді және мұғалімнің негізгі міндеттерінің бірі болуы керек деп болжанады.

Сонымен қатар, зерттеулер «жоғары метакогнитивтік қабілет проблеманы шешуге тиімді әсер ететінін» көрсетеді. Бұл тұжырымдар әсіресе дене тәрбиесі саласында өзекті болып табылады. Мысалы, осы мәселені зерттейтін көптеген шетелдік ғалымдар ырғақ мұғалімдерінің негізгі міндеттерінің бірі – оқушылардың өз оқу үрдісіне үлкен жауапкершілікпен қарауына ықпал ету екенін атап көрсетеді. Ғалымдар көптеген пәндер бойынша табысты оқудың негізгі детерминанттарының бірі жағдаяттарды, тапсырмаларды және проблемаларды талдай білу, содан кейін сәйкес метатанымдық стратегияларды қабылдау мүмкіндігін ұсынды.

Дене шынықтыру саласында метатанымдық қабілеттер мен олар кіріктіретін сыни тұрғыдан ойлау оқушылардың ойлау қабілетін және танымдық дағдыларының тиімділігін бағалауды жақсарта алады. Бұл, өз кезегінде, олардың физикалық белсенділік саласында тәжірибелі, дайын және хабардар болуына көмектеседі. Көптеген мектеп пәндерінің, соның ішінде дене шынықтыру сабақтарының алдында тұрған мәселелердің бірі – метатанымдық қабілеттер мен сыни ойлау автоматты түрде дамитын сияқты.

«Түсінуге арналған оқыту ойындары» сыни тұрғыдан ойлауға ықпал етеді деп күтілуде, дегенмен оқушылар оны міндетті түрде меңгермеген немесе тіпті ол бойынша білім алмаған. Жай ғана стратегияны қолдану немесе жағдайды бастан кешіру оқушының тиімді оқитынын білдірмейді. Метатанымдық қабілеттер жеке дағдылар мен танымдық стратегияларды дамытуға ықпал етіп қана қоймай, ойында стратегияларды дамытуға да ықпал ете алады.

Біріншіден, теннистің жеке шеберлігін қарастырғанда, оқушы қызмет көрсетумен байланысты қозғалыстарды талдау үшін когнитивтік және метакогнитивтік стратегияларды қажет етеді. Бұл стратегиялар орындау әрекеттерін қажетті үлгіге сәйкестендіруге, қозғалыстардың ретін анықтауға, доптың қай жерге түсетінін болжауға, қызмет көрсетудің сәттілігін және болашақ жақсартулар үшін сынақ әрекетінің тиімділігін бағалауға мүмкіндік береді.

Екіншіден, оқушы: «Мені соншалықты мұқият бақылап жүрген баскетбол алаңында қалай маневр жасауға болады?» Бұл жағдайда ол алаңдағы жағдайды талдап, ықтимал әрекеттерді таңдап, қандай қозғалыстар табысқа әкелетінін болжап, содан кейін таңдалған жолдың нәтижесін бағалауы қажет. Екі мысалда да метакогнитивті білім мен стратегиялар табысты нәтижеге жету үшін негізгі рөл атқарады.

Негізгі ережелер. Оқытуды белсенді, стратегиялық процесс ретінде қарастыру керек. Тиімді білім беру шешімдері мен практикалары білім алушылардың қалай оқитынын түсінуден ғана шығуы мүмкін. Осыған орай, А.Е. Әбілқасымова метатану оқытудың тірегіне

немесе кілтіне айналуы мүмкін деп есептейді [1]. Метакогнитивті қабілеттерді дамыту жөніндегі нұсқаулық білім беру ұйымдарында білім алушылар үшін пайдалы болуы мүмкін, өйткені ол назар аударуды, ынталандыруды, оқытуды, есте сақтауды және түсінуді жақсартуға ықпал етеді [2]. Осыған байланысты метакогнитивтік қабілеттерге арналған әдебиетке шолу жүргізу ұсынылады. Алайда, метакогнитивтік қабілеттердің негізгі ұғымы тұрғысынан танымдық стильдер мен стратегиялар да маңызды болып табылады. Сондықтан осы екі аспектіге қатысты әдебиетке шолу жасау қажет деп есептеледі.

Мақала контекстінде дене шынықтыру сабағында мектеп оқушыларының метатанымдық қабілеттерін дамытуға бағытталған сауалнама нәтижелерін көрсетіңіз.

Осыған байланысты контекстті түсінуді жақсартуды, көшіруді жақсартуды және мотивацияны арттыруды болжайтын оқушылардың метатанымдық қабілеттерін дамытуда қолданылатын ең тиімді оқыту әдістерін, оқу құралдарын және бақылау әдістерін анықтау.

Сонымен, дене шынықтыру сабағына метатанымдық тәсілдерді кіріктіру оқушылардың физикалық дамуына ғана емес, олардың сыни тұрғыдан ойлауын, өзін-өзі бақылау қабілетін және ынтасын дамытуға ықпал етеді.

Материалдар мен әдістер. Зерттеу бағдарламасын әзірлеу процесі төрт негізгі кезеңнен өтті. Бірінші кезеңде алдын ала зерттеу жүргізілді, оның шеңберінде төрт түрлі мектептің 7 және 9-сынып оқушыларымен жартылай құрылымдалған сұхбаттар жүзеге асырылды. Мақсат метакогнитивтік қабілеттерді, когнитивтік стильдер мен когнитивтік стратегияларды зерделеуге бағытталған, сыныпта өткізілген және метакогнитивтік қабілеттерге арналған алдыңғы зерттеулердің дене шынықтыру сабақтарына арналғанын қарастыру болды.

Нәтижелердегі кез келген ықтимал ауытқуды болдырмау үшін зерттеу соқыр түрде жүргізілді, сондықтан автор бере алатын ақпарат көлемін шектейді. Дегенмен, талдау бірлігі мұғалімдер немесе мектеп емес, оқушы екені баса айтылады.

Нәтижелер мұндай аудиториялық зерттеулердің физика пәніне қатысты екенін көрсетті. Сондықтан, алдын ала зерттеуді жүргізгеннен кейін, интервенцияға дейін және кейін студенттердің метакогнитивтік қабілеттерін тексеруге бағытталған негізгі зерттеуге ең қолайлы болатын мәліметтер жинау әдістері қарастырылды.

Зерттеу бағдарламасының екінші кезеңінде білім алушылардың метакогнитивтік қабілеттерін зерделеу үшін сауалнаманы пайдалану мүмкіндігіне бағалау жүргізілді. 7 және 9 сынып оқушылары бар екі мектепте метакогнитивті қабілеттер сауалнамасы әзірленіп, сынақтан өткізілді. Білім алушылардың метакогнитивтік қабілеттері туралы деректерді арнайы әзірленген сауалнама арқылы жинауға болады. Үшіншіден, метакогнитивті қабілеттер сауалнамасының нақтыланған нұсқасы, сондай-ақ білім алушылардың метакогнитивті қабілеттерін дамыту үшін араласу рәсімдері 7-сынып оқушыларының бірінде сынақтан өткізілді.

Қолжетімді әдебиетті талдаудан келіп шығатыны, метакогнитивтік қабілеттерді дамыту және когнитивтік стильдер мен стратегиялардың үйлесімділігін түсіну дене шынықтыруды оқыту және зерделеу үшін ықтимал пайда мен артықшылықтар әкелуі мүмкін. Алайда осы салалардағы зерттеулер дене тәрбиесінің нақты жағдайларында емес, не зертханалық жағдайларда, не академиялық сыныптарда жүргізілді.

Сонымен қатар, M. Denscombe дене шынықтыру сабақтары мен «кәдімгі» академиялық контекст арасындағы елеулі айырмашылықтарды көрсетті. Демек, сыныптағы зерттеулер негізінде жасалған қорытындылар дене шынықтыру сабақтарына қолдануға міндетті емес. Дене шынықтыру сабақтарында білім алушыларға тек тіл арқылы ғана емес, қозғалыс арқылы өз ойларын білдіру және түсінігін көрсету қажеттігін ескере отырып. Осылайша, білім алушылардың метакогнитивтік қабілеттерін бағалауға болатындығын және дене шынықтыру сабақтарында когнитивтік стильдердің түрлі комбинациялары көрінетіндігін анықтау үшін алдын ала зерттеу жүргізу қажет деп есептеледі.

Дене тәрбиесі. Оқушылардың когнитивтік үрдістерінің стратегиялары өздерінің когнитивтік стилімен үйлеседі деп болжанған. Алдын ала зерттеудің екінші мақсаты дене

тәрбиесі саласындағы когнитивтік процестерге бағдарланған одан әрі зерттеулерді қолдау мақсатында аудиториялық ортада жүргізілген алдыңғы зерттеу нәтижелерін және олардың дене тәрбиесі контекстінде қолданылуын тексеру болды. Зерттеу екі мектептің алпыс 7 және 9 сынып оқушыларымен жартылай құрылымдалған сұхбаттарды қамтыды. Қатысушылар саны жасы мен жынысы бойынша мектептер бойынша біркелкі бөлінді, осылайша 7 және 9 сыныптардағы төрт сыныптың әрқайсысынан он бес қыз бен он бес ұлдан сұхбат алынды. Екі мектеп те орта (13-15 жас) болды, өйткені метакогнитивті даму негізінен осы жас аралығында болады деп болжанған. Алдын ала зерттеудің мәліметтері 1-кестеде көрсетілген. Әр оқушыға сабақтың мазмұнына қатысты және метатанымдық қабілеттерге және когнитивтік стильдерге тікелей немесе жанама байланысты он төрт сұрақ қойылды.

Кесте 1. Алдын ала зерттеудің қысқаша сипаттамасы

мақсат	Оқушылардың метакогнитивтік қабілеттерін бағалау мүмкіндігін, когнитивтік стильдердің түрлі комбинацияларының көрінуін зерттеу және педагогикалық білім беру мектебі жағдайында сыныпта жүргізілген алдыңғы зерттеу, зерттеу нәтижелерін растау.					
Өткізу уақыты	Ақпан – мамыр, 2023					
респонденттер	Жасы	Оқушылар саны	Оқушылардың жынысы	Қызмет түрлері	Деректерді жинау әдісі	Деректерді жинау мерзімдері
Мектеп 1	7 сынып	8	ұлдар	баскетбол	сұхбат	Бақыланатын сабақтар
		7	қыздар	волейбол		
	9 класс	7	ұлдар			
		8	қыздар			
Мектеп 2	7 сынып	7	ұлдар и	Негізгі ойындар	сұхбат	Бақыланатын сабақтар
		8	қыздар			
	9 сынып	8	ұлдар	Ашық ойындар		
		7	қыздар			

Алдын ала зерттеудің нәтижелері дене шынықтыру контекстінде метатанымдық қабілеттердің, сондай-ақ когнитивтік стильдер мен стратегиялардың үйлесімі маңызды рөл атқаратынын көрсетеді. Студенттердің осы саладағы метатанымдық білімдерін, стратегияларын және тәжірибелерін табысты зерттеуге және бағалауға болатыны туралы күшті дәлелдер пайда болды. Сонымен қатар, пилоттық зерттеу дене шынықтыру контекстінде сыныптарда жүргізілген ұқсас зерттеулердің белгілі бір нәтижелерін растады.

Бұл дене тәрбиесі саласындағы одан әрі когнитивтік-бағдарланған зерттеулер өте пайдалы болуы мүмкін екенін айғақтайды. Соңғы уақытта дене тәрбиесіндегі когнитивтік аспектілердің маңыздылығы туралы пікір барған сайын кең таралып келеді. Алайда, оқушылардың оқу процестерін, әсіресе олардың метакогнитивтік қабілетін зерделеу қажеттігін мойындай отырып, зерттеушілер осындай зерттеулер үшін деректерді жинаудың қандай әдістері неғұрлым қолайлы болатынын мұқият ойластыруы тиіс.

Мәліметтерді жинау әдістері. Зерттеуші сыныпта жүргізетін оқу барысында метатанымдық қабілеттерді бағалау мүмкіндігін белгілеп, когнитивтік стильдердің үйлесімінің белгілерін анықтағаннан кейін бұл әдістерді дене шынықтыру сабағында қолдану қажеттілігі туды. Зерттеудің негізгі мақсаттарына қол жеткізу үшін сәйкес деректерді жинау әдістерін таңдау қажет болды. Зерттеуші мәліметтерді жинаудың негізгі құралы ретінде сауалнаманы және нәтижелерді растау үшін жартылай құрылымдық сұхбаттарды пайдалануды ұйғарды. Деректердің валидациясы зерттеудің ішкі жарамдылығын арттыруда маңызды екені дәлелденді, өйткені расталған деректер зерттелетін құбылысты терең түсінуге және «әдіс шектеулері» мәселесін жеңуге көмектеседі.

Оқытудың әртүрлі тәсілдерін неғұрлым толық және дәлірек түсіну үшін бекітудің әртүрлі әдістерін қолдану қажет. Білім беру шаралары зерттеушілер ескеруі тиіс көптеген факторларға байланысты күрделі. Сауалнама деректерді жинаудың негізгі құралы болды, сауалнама нәтижелерін растау үшін жартылай құрылымдық сұхбаттар пайдаланылды, ал бақылау деректері зерттеу контексті туралы қосымша ақпарат беру арқылы оларды толықтырды. Осы деректер жинау әдістерінің әрқайсысының негіздемесі мақалада берілген. Әрбір әдіспен байланысты практикалық мәліметтер мақаланың тиісті кезеңінде сипатталған. Сұхбат сауалнамалар сияқты аспектілерді зерттеу үшін пайдаланылды, бірақ сұрақтар саны аз болды. Бұл әдіс студенттердің дене тәрбиесіне қатысты ойлары туралы ақпарат алу үшін сәтті қолданылды және студенттерді метатанымдық және когнитивтік стратегияларын көрсетуге ынталандырды. Дегенмен, мұндай сұхбаттарды жүргізу кезінде белгілі бір қиындықтар туындады, мысалы, тыңдаушылар іс жүзінде қолданбаған стратегияларды пайдалану туралы айтуы мүмкін. Респонденттер көбінесе әрекетті аяқтағаннан кейін және процесс жеткілікті ұзақ болған жағдайда жасаған кезде, өздерінің ойлау процестерін дәл сипаттады. Оқушылар дұрыс ауызша есеп беруде қиындықтарға тап болғанымен, олар дене шынықтыру сабақтарында өздерімен не болып жатқанын анық білетіндігі байқалды.

Кесте 2. Сауалнаманың пилоттық нұсқасының қысқаша мазмұны

мақсат	Оқушылардың метакогнитивтік қабілеттерін бағалау үшін сауалнама әзірлеу.					
Өткізу уақыты	Желтоқсан, 2023					
респонденттер	Жасы	Оқушылар саны	Оқушылардың жынысы	Қызмет түрлері	Деректерді жинау әдісі	Деректерді жинау мерзімдері
Мектеп 3	9 сынып	24 (бір сынып)	аралас құрам	Баскетбол	сауалнама	Сабақты бақылағаннан кейін
Мектеп 4	7 сынып	22 (бір сынып)		волейбол		Сабақты бақылағаннан кейін
Мектеп 5	7 сынып	48 (төрт сынып)		Ашық ойындар		Дейін және кейін

Сауалнама негізгі зерттеуде деректерді жинаудың негізгі құралы болуы тиіс болғандықтан, оның жақсы әзірленіп, сынақтан өткізілуі аса маңызды болды. Сауалнама мектептің 7 және 9 сынып оқушыларында сынақтан өткізілді.

Зерттеуге қатысатын жас тобына арналған сауалнама кейбір білім алушыларда қиындықтар туғызуы мүмкін деп болжанған. Мысалы, № 4 мектепте кейбір оқушылар сауалнаманың сұрақтарына баяу жауап берді, ал олардың біреуі тілдік проблемаларға байланысты сұрақтарды түсінуде қиындықтарға тап болды. Дегенмен, негізгі проблема оқушылардың жасы емес, сауалнама көлемі екені анықталды. Оқушылар оны бір сабақта толтыра алмады, сондықтан оларға келесі сабақта жұмысты жалғастыруға тура келді. Бұл оқу үдерісі мен сауалнаманы толтыру арасындағы кідіріске ғана емес, сондай-ақ сауалнамалар әр сабақтан кейін жиналған болса да, білім алушылар арасындағы жауаптарды талқылау мүмкіндігіне алып келді. Мысалы, № 4 мектепте оқитындардың бірі сауалнаманың өзіне тым ауқымды болып көрінгенін айтып, «оны ешқашан аяқтамайтынына» күмән білдірді. Өкінішке қарай, метакогнитивтік қабілеттер тұжырымдамасымен байланысты қиындықтарды бағалау қажеттілігінен, демек, оқушыларды оқыту үшін сауалнама көлемін азайту мүмкін болмады. Негізгі зерттеу білім алушылардың оқуын зерделеуде негізгі рөл атқаруы тиіс, сондықтан сауалнама білім алушылардың типін, сапасын, ықпалын бағалау және метакогнитивтік қабілеттерін дамыту үшін жеткілікті ақпарат беруі тиіс.

Ауыспалы тапсырмалар туралы метакогнитивті білім. Білім алушылар танымдық іс-әрекет кезінде өздеріне қолжетімді ақпарат туралы, мысалы, тапсырманың орындалуы, ақпараттың көптігі және ұйымдастырылуы және тапсырманың, ақпараттың талаптары және тапсырманың талаптары туралы білуі тиіс, сондықтан мынадай сұрақтар енгізілген:

1-сұрақ Сізге қол жетімді түрде баскетболда допты ұстау әдістері үйретілді ме?

2-сұрақ Оқыту алгоритмі тапсырмаларды орындау шарттарын бірте-бірте күрделендіруді жеткілікті пайдаланады ма: алдымен – бір жерден, содан кейін – қозғалыста; алдымен – қарсылықсыз, содан кейін – пассивті және белсенді қарсылықпен; алдымен – жаттығуларда, сосын – ойын жағдайында?

3-сұрақ Сіз баскетболдағы негізгі техникалық әдістермен таныстыңыз ба? Мысалы: дриблинг, пас беру, ату, секіру, қорғану, кроссовер, финт, доптан тыс.

4-сұрақ: Баскетболда 5 секунд ережесі нені білдіреді деп ойлайсыз?

Жауабыңызды түсіндіріп беріңізші.

Ауыспалы міндеттерге байланысты аффективті метакогнитивті тәжірибелерді талдау жүргізілді және метакогнитивті «іске қосу тетігінің» жандануын және қабылданған шараларды айқындау үшін қызығушылық тудырады. Сондықтан сауалнамада мынадай сұрақтар бар:

5-сұрақ: Педагог сізге волейболда ептілік, қозғалыс дәлдігі, икемділік және икемділік тапсырмасын орындайтыныңызды түсіндіргенде қандай сезімдеріңіз болды?

Ауыспалы тұлға туралы метакогнитивті білім:

«Тұлға» ауыспалылары тұлғаның ішкі факторлары, тұлғааралық ауыспалылар және танымның әмбебаптығы туралы наным ретінде жіктелуі мүмкін. Ішкі және тұлғааралық айналымы контекстінде когнитивтік стильдер комбинацияларының тұжырымдамасы негіз қалаушы болады, демек, когнитивтік стильдер комбинацияларындағы үрдістерді зерттеу де маңызды болады.

Сондықтан ұлтаралық ауыспалылар үшін:

6-сұрақ Қандай спорттық және жылжымалы ойында доппен нысанаға түсу керек? Сіздерде бұл дағды бола ма?

7-сұрақ Волейбол икемділікті, қозғалыс дәлдігін, икемділікті және икемділікті үйретеді. Волейболмен айналысу балалар мен ересектерде еңбекқорлық, батылдық, табандылық, табандылық, тәртіптілік және жағдайдың өзгеруіне жылдам әрекет ете білу сияқты қасиеттерді дамытады. Сіз солай деп айта аласыз ба?

Жауаптарыңызды негіздеңіз.

Оқушылардың қызмет мазмұнын түсінуі.

Пәндік сала туралы білімнің кеңеюіне қарай стратегиялық іс-қимылдар өзгереді. Тиімді метакогнитивті қабілеттердің арқасында оқушылар материалды тез меңгеріп, оны жақсы түсініп, жадында ұзақ сақтай алады. Осылайша, білім алушылардың пән саласы мен мазмұны туралы білімі авторлық сауалнамада айқындалуға тиіс. Зерттеу барысында қойылатын сұрақтар бақыланатын және болжанатын араласу сабақтарының нақты оқу сабақтарының мазмұнына негізделді. Сондықтан білім алушыларға сабақтан тыс ақпаратқа қатысты сұрақтар қойылмаған және барлық жауаптар сабақтық материалды ескере отырып талданған. Сарапшылар құрастырылған сұрақтарды байқау кезінде педагогтар оқытатын мазмұнға сәйкес, сондай-ақ білім алушылардың осы жас топтары үшін сабақтарда талқыланатын әдеттегі тақырыптарға қатысты ретінде қолдады. Сұрақтардың тұжырымдамасы қарапайым фактілерді сұраудан аулақ болу үшін болды, оларды есте сақтау ойсыз болды, ал оның орнына оқушылардан алған білімдерін нақты жағдайларда түсіндіруді немесе қолдануды талап етті.

Осылайша, мазмұны бойынша сұрақтар білім алушыларды алынған ақпаратты түсіндіруге немесе оны қолдануға, сондай-ақ өз жауаптарын негіздеуге ынталандырды. Мысалы, 7-сыныпта жүзу сабағында білім алушылар «қармау» бұрылысынан гөрі «бұрылыс» тезірек

екенін білді, сондықтан сұрақ мынадай болды: «Сізді қаншалықты тез тексереді, қандай бұрылыс түрін пайдалану керек? Мысал келтіріңіз. Жауабыңызды негіздеңіз».

Нәтижелері және талқылау Бұл зерттеуде білім алушылардың дене шынықтыру сабақтарындағы метакогнитивтік қабілеттері, сондай-ақ осы қабілеттердің оқу процесіне әсері талданды. Араласудан бұрын да, негізгі зерттеу барысында да алынған деректер оқыту әдістері мен оқыту нәтижелері арасындағы тікелей байланыс туралы қорытынды жасауға болмайтынын, өйткені білім алушылардың метакогнитивтік қабілеттері оқу процесінің барысына елеулі әсер етуі мүмкін екенін атап көрсетті. Тиімді метакогнитивтік қабілеттер табысты оқыту үшін қажет екендігімен келісуге болғанымен, осы зерттеу контекстінде зерттеуге қатысқан он үш жастан он бес жасқа дейінгі көптеген білім алушылардың мұндай тиімді метакогнитивтік қабілеттері болмаған болуы мүмкін. Бұл болжам білім алушылардың араласуға дейінгі сауалнама сұрақтарына берген жауаптарын талдау нәтижесінде анықталған санаттардың алуан түрлілігімен бекітіледі, бұл олардың метакогнитивтік қабілеттеріндегі жеке айырмашылықтарды көрсетеді.

Метакогнитивті білімнің үш негізгі категориясы тапсырмаға, қабілетке және стратегияның айнымалыларына қатысты. Сауалнама өз түсіндірмесінде осы үш категорияға бөлінді. Оқушылардың жауаптары мектеп оқушыларының «тапсырма», «қабілет» және/немесе «стратегия» деген не екенін біледі ме, жоқ па, сондай-ақ мектеп оқушылары осы санаттарды бақылап, бағалағанын түсінуге мүмкіндік берді. Метатанымдық білім мен метакогнитивтік стратегияларды бірлесіп бағалау мектеп оқушыларының метатанымдық қабілеттерін түсінуге мүмкіндік береді. Мектеп оқушылары дене шынықтыру сабағында танымдық іс-әрекеттер кезінде өздеріне қолжетімді ақпаратты, мысалы, қажетті нәтижелер, тапсырма орындалатын контекст, ақпаратты ұйымдастыру және тапсырма талаптары туралы хабардар болды, сондықтан мұндай сұрақтар сауалнамаға енгізілген. Метакогнитивті стратегиялар оқу үдерістерінде тек «бақылау» рөлін атқарады, бұл оқытудың тиімділігін арттыру үшін қажет. Дене шынықтыру сабақтарында қозғалыс дағдыларын меңгеруге ықпал ету үшін хабардарлық, бақылау және бағалау ұсынылды.

Метатанымдық өзін-өзі сұрау стратегиясын әзірлеу студенттерді өз әрекеттерін саналы түрде негіздеуге, сондықтан өз ойларын тапсырмаға, қабілеттерге және стратегияның айнымалыларына бағыттауға және олар бағалайтын және түсінетін метатанымдық тәжірибе деңгейін арттыруға итермеледі. Бұл метакогнитивтік тәжірибелер кейін метатанымдық қабілеттерді дамыту үшін пайдаланылды.

Сауалнама нәтижелерін талдау метатанымдық қабілеттерді дамытуға ықпал етудің ең тиімді әдістері тұрақты талқылау мен рефлексия, ілгерілеуді бақылау үшін технологияларды пайдалану және оқытуға жеке көзқарас екенін көрсетті. Өзін-өзі және бірін-бірі бағалауға белсене қатысқан оқушылар өздерінің іс-әрекеттері туралы хабардарлығының жоғары деңгейін және оны жақсартуға деген ұмтылысын көрсетті.

Сонымен, дене шынықтыру сабағына метатанымдық тәсілдерді кіріктіру оқушылардың физикалық дамуына ғана емес, олардың сыни тұрғыдан ойлауын, өзін-өзі бақылау қабілетін және ынтасын дамытуға ықпал етеді.

Қорытынды. Алдын ала зерттеуден дене тәрбиесі сабақтары барысында метакогнитивтік қабілеттерге, когнитивтік функцияларға, демек, когнитивтік стратегияларға көбірек көңіл бөлу маңызды деген қорытынды жасауға болады. Білім алушыларда метакогнитивтік білімді, метакогнитивтік стратегияны, метакогнитивтік тәжірибені және тиісінше метакогнитивтік қабілеттерді бағалауға болатындығына сенімді дәлелдер бар. Бұдан басқа, алдын ала зерттеу нәтижелері дене тәрбиесі саласында сыныпты жағдайда жүргізілген кейбір зерттеулерді растайды, бұл осы саладағы одан арғы когнитивтік-бағдарланған зерттеулердің құндылығын көрсетеді. Алайда, соңғы уақытта дене тәрбиесінде когнитивтік аспектілерді тереңірек зерделеу үрдісі байқалатынын және дене тәрбиесі саласындағы оқу процесіне әсер ететін білім алушылардың мінездемелері мен ойлау процестері туралы қосымша зерттеулерге қажеттілік туындайтынын атап өту маңызды.

Бұл зерттеу дене тәрбиесі саласындағы ғылыми зерттеулермен айналысатындар үшін сынып жағдайында және оқушыларды оқыту процестеріне қатысты жүргізілген зерттеулер нәтижелерінің маңыздылығын көрсетеді. Алайда, сыныптағы зерттеулер негізінде жасалған қорытындылар дене тәрбиесі саласына әрдайым қолданыла бермейтінін ұмытпау керек. Шын мәнінде, дәл осы сыныптағы зерттеулер авторды метакогнитивті қабілеттердің тұжырымдамалық схемасын әзірлеу жағына бағыттады. Метакогнитивтік қабілеттердің дамуы біртіндеп және үздіксіз болып отырғаны туралы негізгі зерттеудің болжамын ескере отырып, оқушылардың оқу қабілетіне қатысты шұғыл шешімдер туралы айту орынсыз. Болашақ зерттеулер оқушыларды оқудың стратегиялық тәсілдеріне «оқытуды» қарастырып қана қоймай, олардың оқу қабілеттерін «дамытуға» шоғырландыруы маңызды. Бұл оқушылар өз іс-әрекеттерінің стратегиялық мәнін түсінбей жеке тактикаларды жиі қолданатын жағдайларды болдырмауға мүмкіндік береді.

Осы зерттеу аясындағы араласу білім алушылардың тиімді метакогнитивтік қабілеттерін дамытуға елеулі әсер ету үшін тым қысқа мерзімді болуы мүмкін.

Демек, лонгитюдтік зерттеулер барысында метакогнитивтік қабілеттердің дамуына ықпал ететін оқыту контекстіне назар аудару қажет. Білім алушылардың метакогнитивті қабілеттерін дамытудың ұзақ мерзімді және қысқа мерзімді әсерлерін зерделеу ерік-жігерлік бақылау, дене тәрбиесі саласындағы мақсаттарды белгілеу, уәждемелік бағыттылық, бақылау локусы, өзіндік тиімділік және уәждемелік ахуал сияқты аспектілерге оң әсерін тигізуі мүмкін.

Дегенмен, метакогнитивтік қабілеттерді дамытудың оң және мүмкін теріс салдарын зерттеу үшін көбірек зерттеулер қажет. Дене тәрбиесіндегі бағалау және мақсат қою сияқты қалаулы дағдылар жақсаруы мүмкін, бұл А.Х. Стивенстің пікірінше, метакогнитивтік қабілеттерді дамыту өте құнды болуы мүмкін.

Қазіргі жылдам өзгеретін қоғамда білім берудің басты мақсаты білім алушылардың практикалық дағдыларын дамыту болып табылады. Метакогнитивтік қабілеттер жаңа міндеттерді тиімді шешуге және түрлі жағдайларды шешуге мүмкіндік бере отырып, 21 ғасырда маңызды рөл атқарады. Оқу процесіне метакогнитивтік практиканы енгізу білім алушыларға өз оқуын дербес басқару және оның тиімділігін бағалау үшін стратегияларды белсенді қолдану мүмкіндігі берілетін білім беру ортасын құруды білдіреді. Зерттеулерден алынған нәтижелер метатану, метакогнитивтік қабілеттер саласындағы мамандар үшін, сондай-ақ білім алушылар мен оқытушылардың кәсіби дамуы үшін қызықты болады.

Алғыс. Мақала ҚР ҒЖБМ «Жаңартылған білім беру жүйесінде оқытудың жетістігінің негізгі факторы ретінде білім алушылардың метакогнитивтік қабілеттерін дамытуды психологиялық-педагогикалық сүйемелдеу» тақырыбында жас ғалымдарды гранттық қаржыландырудың 2022-2024 жылдарға арналған «Жас ғалым» жобасы шеңберінде AP13268772 ЖЖ негізінде жария етіледі.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1 Абылкасымова А.Е. (2020). Системная модернизация общего среднего образования в Республике Казахстан. *Revista Tempos e Espaços Em Educação*. – 2020. – № 13. (32). – с. 46.

2 Международный центр финансово-экономического развития (МЦФЭР) Казахстан. (2023). Обновленное содержание образования в Казахстане. Получено с сайта: https://edu.mcfr.kz/article/3069-obnovlennoe-soderjanie-obrazovaniya-v-nachalnoy-shkole-kazahstana?from=PW_Time_desktop_other_art.

3 Flavell J.H. (1979). Metacognition and cognitive monitoring: An emerging domain of cognitive development investigation. *American Psychologist*, 34(10), 906–911. <https://doi.org/10.1037/0003-066X.34.10.906>

4 Campione J.C., & Brown, A. L. (1987). Connecting dynamic assessment to academic success. In C. S. Lidz's edited volume titled "Dynamic Assessment: An interactive method for assessing learning potential." (pp. 82–115).

5 Flavell, J.H. and Wellman, H.M. (1977) Metamemory. Available in the volume titled "Perspectives on the Development of Memory and Cognition," edited by Kail, R.V. and Hagen, J.W., and published by Erlbaum in Hillsdale, 62-63.